

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

Е Ж Е Г О Д Н И К
И С Т О Р И И
Л И Т В Ы

Г о д 1987

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1988

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1987

VILNIUS 1988

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER
LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1987

VILNIUS 1988

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS
PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1987 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1988

BBK 63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIURAITĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVÁ, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0503020908—225 Ž—88
M 854(08)—88

© LTSR MA Istorijos institutas, 1988

ISTORIJS TERMINIJA

Sio skyriaus konsultantas
filol. m. kand. Kazys Gaivenis

ARBALETAS-KILPINIS

Arbaletas būta sudėtingo ir efektyvaus ginklo. Reikėjo įgūdžių ir jį pagaminti, ir vartoti. XIII a. pradžioje Pabaltijo gyventojai jo dar nežinojo¹. Kaip matyti iš Petro Dusburgiečio aprašomo epizodo², dar ir per Didįjį sukilimą eiliniai prūsų kariai neįsivaizdavo arbaletas veikimo principo. Literatūroje nurodoma, kad XIII a. pabaigoje arbaletais šaudė žemgaliai³. Tačiau iš tikrųjų Livonijos eiliuotoje kronikoje, kuria čia remiamasi, pasakojama tik apie tai, kaip žemgaliai privertė į nelaisvę patekusį vokiečių šaulį mokyti juos naudotis per karą paimtais arbaletais⁴. Daugumą arbaletų, strėlių antgalių piliakalniuose paliko apšaudantys lietuvių karius vokiečiai⁵. Turimi duomenys dar neleidžia tiksliai pasakyti, kada lie-

¹ Kaip vokiečių ir danų užkariautojai efektingai panaudoja arbaletus, aprašo Henrikas Latvys: Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. М.; Л., 1938. С. 272: „Porro Theuthonici interim quidam, missi ab episcopo cum balistis et armis, castrum Holme preoccupant et, rege veniente et ipsum castrum expugnare volente, equos quam plures vulnerant et Ruthenos, propter sagittas Dunam transire non audentes, fugant“; С. 286: „Balistarii quam plures in munitione vulnerant, unde post occisionem tantorum iam se defendere non sufficiunt“; С. 332: „Sed milites et balistarii impugnant eos in monte sedentes, multos ex eis interficiunt“; С. 373—374: „Sed viri sagittarii episcopi, qui erant in castro, et fratres milicie multos vulnerabant ex Ruthenis et interficiebant balistis suis“; С. 416; „Sed ex Osilianis multi a balistariis vulnerati ceciderunt“; С. 432: „iterum ad castri revertuntur impugnationem, balistarum sagittis multos in summitate munitionis vulnerant“.

² Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1861. Bd. 1. S. 107: „quidam frater... coactus fuit relinquere balistam tensam... Quam balistam quidam Sambita tollens suspendit ad collum suum. Alii circumstantes ammirati fuerunt ultra modum, quid esset, quia prius talia, non viderunt, et in diversis locis manibus attractantes, tandem quidam per depressionem resoluta clave, corda baliste collum eius prescidit, ita quid post tempus modicum expiraret. De quo facto Prutheni balistas valde de cetero timuerunt.“ (Plg.: Petrus Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. V., 1985. P. 154—155.)

³ Pašutė V. Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971. P. 238.

⁴ Livländische Reimchronik. Paderborn, 1876. S. 198: „dā was ein schalch, der hiez Bertolt, / ... er was ein schutze; / ... deme liezen sie daz leben, / ob er sich wolde zū in geben / er tet daz ... / die Semegallen vunden dô / ... armbruste unde pfile / ... sie wāren der armbruste vrō. / der bōse cristen der nam dô, / ... wer dar zū nicht kunde, / lēren er den begunde / spannen und schiezen“.

⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX—XII amžiais. V., 1970. P. 242.

tuviai šį ginklą perėmė⁶, tėra aišku, kad XIV a. jie jį jau naudojo. XIV a. pabaigoje Jogaila Vytautui siuntė arbaletus iš Lenkijos⁷. Neseniai lenkų archeologai ištyrė Vokiečių ordino Plementų pilaitę, 1414 m. sugriautą LDK kariuomenės; pilaitė buvo apšaudyta arbaletais⁸. XV a. Lietuvos aktuose atstumai kai kada matuojami arbaletų šūviais⁹. Kai kuriose XVI a. miestų vaitų privilegijose reikalaujama karo tarnybos su arbaletu¹⁰. Pora išlikusių XVI a. arbaletų saugomi Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejuje¹¹.

Lietuvoje arbaletas prigijo vėlyvu savo gyvavimo laikotarpiu: XIV a. atsirado jį išstūmęs paraku šaunamas ginklas. XVII a. inventoriuose arbaletas jau retenybė¹². Vis dėlto per palyginti trumpą laiką lietuvių kalboje susiklostė savas terminas jam pavadinti — *kilpinis*¹³ (taip pat *kilpinas*, *kilpinė*)¹⁴.

Šiandien aptariamą ginklą dažniau vadiname tarptautiniu terminu *arbaletas*¹⁵, nors „pilietines teises“ turi ir *kilpinis*¹⁶. Reikia pasakyti, kad prancūzų kalbos žodis *arbaletas* toli gražu nėra labai paplitęs. Vokiečių ir lenkų kalbose šį ginklą įvardija savi terminai (*die Armbrust*, *kusza*). Jis prigijo rusų kalboje, bet senojoje rusų

⁶ 1338 m. Lietuvos ir Livonijos sutartyje taikos zona apibrėžiama ieties metimu: Gedimino laišakai / Parengė V. Pašuta ir I. Stal. V., 1966. P. 189: „also verne, else he myt ener keygen werpen magn“. XIII a. baltai svaido lengvas ieties ten, kur rusai šaudo iš lankų, o vokiečiai iš arbaletų: Полное собрание русских летописей. СПб., 1843. Т. 2. С. 188: «Наутрея же выхаша немце со самострелы, и ехаша на не Русь с Половци и стрелами, и ятвязе со сулицами».

⁷ Rachunki dworu krola Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420 / Wydał F. Piekosiński. Cracovia, 1896. S. 158: „item feria IV in crastino Marie Magdalene (23/7) pro XX ballistis missis in Wilnam, recipiendo quamlibet per I marc. V sc. summa fecit XXIV marc. cum IV sc.“ (1393 m.).

⁸ Plementų ekspozicija 1978 m. buvo įrengta Lenkijos valstybiniame archeologijos muziejuje (Varšuva). Lietuviškų arbaletų strėlių antgaliai yra savitos konstrukcijos (plokšti).

⁹ Акты Литовско-русского государства / Изд. М. Довнар-Запольским М., 1900. Вып. I (1390—1529 г.). С. 14. „per omnes partes ut sagitta de balista poterit pertransire“ (1437 m.).

¹⁰ Русская историческая библиотека. СПб., 1903. Т. 20. Литовская Метрика. Т. I. III. 51; Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. I. С. 780.

¹¹ Mažeikienė O. XIV—XIX a. ginklai: Katalogas / Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejus. V., 1979. P. 39, 112 (il. 132, 133).

¹² Arbaletu nemini: Lietuvos inventoriai XVII a.: Dokumentų rinkinys / Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas. V., 1962. P. 9—438; Svereikaitė I. ir kt. 1686 m. Biržų pilies arsenalo inventorius // Lietuvos istorijos metraštis. 1979 metai. V., 1981. P. 76—90.

¹³ Lietuvių kalbos žodynas. V., 1959. T. 5 (toliau — LKŽ). P. 790; Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų / Spaudai parūpino Dr. J. Gerullis. Kaunas, 1922. P. 516—517: „Jei nepriwersij / kalawigi sawa paaschtrina / kilpinij imtempe ir miery“; Daukša M. Daukšos Postilė: Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926. P. 580: „arba kaip strela iz kilpinio iszauta / kurios teipaieg perėigos niekas žinot negal“; Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Sirvydas. Dictionarium trium linguarum. V., 1979. P. 242: „Kusza ręczna / Manuballista, scorpio. Kilpinis gielažinis“.

¹⁴ LKŽ. P. 789, 790.

¹⁵ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976. T. 1. P. 311 (str. „Arbaletas“); 1979. T. 5. P. 482 (str. „Kilpinis“ nėra).

¹⁶ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972. P. 40, 305 (yra tik *kilpinis*).

raštyje yra vykęs rusiškas žodis *самострел*¹⁷. Visa tai verčia susimąstyti, ką reiktų pasirinkti lietuvių kalboje, ir pasisakyti už *kilpinį*. Tik šiuo atveju reiktų dar susitarti, kaip pavadinti šį ginklą vartojančią šaulį. Yra dvi formos: *kilpinininkas* ir *kilpininkas*¹⁸. Pastaroji yra *kilpos*, o ne *kilpinio* vedinys ir siejasi su *kilpininkavimu* (kilpų spendimu)¹⁹. Todėl palaikytinas žodis *kilpinininkas*.

Edvardas Gudavičius

DARŽININKAI

Lietuvos istoriografijoje *daržininkai* laikomi mažžemių kaimo gyventojų kategorija. Taip jie apibūdinti ir N. Gorbačevskio senųjų aktų kalbos žodyne¹, ir tarybinių istorikų — D. Pochilevičiaus, J. Jurginio² ir kitų darbuose. Nuo pagrindinės žemdirbių dalies, turinčios normalaus dydžio žemės sklypus, daržininkai skyrėsi ne tik ekonominiu, bet ir juridiniu požiūriu, ypač geneze. Tačiau juos, kaip ir visas žemdirbių kategorijas, manome, galima sąlygiškai laikyti valstiečiais per visą feodalizmo metą, nors valstiečių luomo unifikacija paspartėjo tik vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu.

Lenkijos istorijos šaltiniuose daržininkai (*ogrodniki, zagrodniki, wardąźnie*) minimi nuo XIV a. antrosios pusės, ypač nuo XV a.³, bet panašių į daržininkus buvo jau XIII a. pradžioje⁴. Lenkijos istoriografijoje daržininkai dažniausiai taip pat laikomi mažžemiais, dažnai turinčiais ne daugiau kaip 2 margus žemės⁵, bet dauguma tyrinėtojų pastebėjo, kad daržininkai kartais turėdavo daugiau žemės: XV a. Mozūrijoje iki 1/4 valako, Didžiojoje Lenkijoje — iki 1/4 lano (4,2 ha), XIX a. Lenkijos Karalystėje — po 3—7 margus⁶.

Vokietijoje daug daržininkų buvo rytinėse žemėse. Prūsijoje jie dažniau buvo vadinami *Kossaten*, Silezijoje — *Gärtner*. Tose srityse daržininkai atsirado XII—XIII a. vokiečių kolonizacijos metu, plintant vokiečių teisei. Vokietijos istoriografijoje daržininkai taip pat laikomi mažžemiais, iš kurių ilgainiui pasipildydavo žemės ūki

¹⁷ Zr. 6 išn.

¹⁸ LKZ. P. 790.

¹⁹ Ten pat.

¹ Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского. Вильна, 1874. С. 239.

² Похилевич Д. Л. Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XV—XVII вв. // Материалы по истории земледелия СССР. М., 1952. Сб. 1. С. 375—376; Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962. P. 51, 142.

³ Linde M. S. B. Słownik języka polskiego. 2 wyd. Lwów, 1857. T. 3. S. 522; 1860. T. 6. S. 761; Słownik staropolski. Wrocław i in., 1968. T. 5. Z. 7(31). S. 536.

⁴ Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce. W-wa, 1964. T. 1. S. 391.

⁵ Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. W-wa, 1985. T. 4. S. 478; Tymieniecki K. Historia chłopów polskich. W-wa, 1966. T. 2. S. 130—131, 244; Historia chłopów polskich. [W-wa], 1970. T. 1. S. 186 i nast.; 1972. T. 2. S. 50 i nast.

⁶ Zarys historii gospodarstwa... T. 1. S. 426; Historia chłopów... T. 1. S. 187; T. 2. S. 341.